

من رئيس التحرير/Editorial/ Editörden

İbrahim HATİBOĞLU, Yayın Hayatına Başlarken

مقالات/Articles/Makaleler

Mustafa ERTÜRK, Nebvî Sünnet'in Târihî Gerçeklikteki Konumu
Açısından 'Kur'ân İslâmî' Söyleminin İlmî Değeri/Saying
of the 'Qur'anic Islam': A Critical Study of it in Aspect
of the Nabawî Sunnah in a Historical Reality

Ayşe Esra ŞAHYAR, 'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda
Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi/The Emergence
and Development of the 'Idea of Practice by Hadiths on Virtue'

Hüseyin KAHRAMAN, Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı
Bir Tahlil Denemesi/A Contextual Analysis of the Hadith
of 'the Creation of Adam in God's Image'

Nuri TOPALOĞLU, Hazreti Peygamber'in Zatı ve Eşyası
ile Teberrük Meselesi/'Tabarruk' by the Prophet's Person and Belongings

Özcan HIDİR, Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları
The Orientalist Methodology of 'Dating Hadiths'

ترجمة/Translation/Tercüme

İftikhar ZAMAN, Hadis Çalışmalarında Uygulanan
Bir Yöntem Olarak Ricâl İlmî/The Science of Rijâl
as a Method in the Study of Hadith

(Çev. İbrahim HATİBOĞLU)

'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi

Ayşe Esra ŞAHYAR*

"The Emergence and Development of the 'Idea of Practice by Hadiths on Virtue'"

Abstract: The science of hadith methodology, like the other sciences, has developed gradually. Specially, this gradual developing in a position that can be followed and understood. When the ideas of the different scholars in any matter is determined and arranged chronologically it will be appear the birth and development of any idea in hadith methodology. After determining of the growth process it will be possible to make sound explanations about different ideas. In this article, it has considered the different ideas of hadith scholars from first period of the hadith history until these days in the matter of that if weak hadithes about virtue are suitable for performance. Furthermore the growth process of the idea has been connected with the periods of hadith history. Basically it has emphasised the difference between concepts of "to perform content of weak hadith" and 'narration of weak hadith'.

Citation: Ayşe Esra ŞAHYAR, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi" (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 1/1, 2003, 31-49.

Key words: Hadith, weak hadith, virtue, performance, usul al-hadith.

I/

İslâmî disiplinlere ait diğer usûl ilimleri gibi hadis usûlü ilmi de tedricî bir gelişim sergilemiştir. Hadis usûlünün gelişimi en çok hadis rivayet metotları ve ıstılahlar çerçevesinde kendini gösterir. Söz gelimi, önceleri semâ ardından arz usûlü ile tanışan hadis talebeleri zaman içerisinde icâzet, münâvele ve mükâtebe yoluyla da hadis tahammül etmiş, daha sonra i'lâm, vasiyyet ve vicâde tarikleri kullanılmaya başlanmıştı. Tedricî gelişimin ıstılahlara dair boyutu, zayıf, hasen, mürsel, müdelles gibi pek çok terimin her aşırda imam-larca farklı anlamlarda kullanılmış olması gerçeğinden hareketle izah edilebilir. Bu makalede ise herhangi bir ıstılahın ya da hadis öğrenim metodunun ortaya çıkış ve gelişim serüveni yerine, hadis usûlü ilmi çerçevesinde, faziletler konusunda zayıf hadisle amel edilebilirlik fikrinin ortaya çıkış ve gelişimi etrafında birtakım değerlendirmelerde bulunulmaya çalışılacaktır.

Hadis usûlü eserlerinin büyük bir kısmında, zayıf hadis kavramı ele alınırken ısrarla mühim bir husus üzerinde durulduğu görülür: Geçmişte ve günün-

* MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Araştırma Görevlisi, asahyar@hotmail.com

müzde etrafında pek çok ilmî münakaşanın yapıldığı bu mevzû, zayıf hadisler ile amel meselesidir. Hadisçiler sıhhat ile vaz' arasında, bazen birine bazen ötekine yakın bulunan, sahih olmaması sebebi ile ihticâc edilemeyen ancak uydurma olduğuna dair açık bir kanıt bulunamayan hadislerle ilgili pek çok terim ve usûl geliştirmişlerdir. Öyle ki hadis usûlü ilminin neredeyse büyük bir kısmının bu tip hadislerle ilgili olduğunu söylemek bile mübalağalı bir ifade sayılmaz. Zira ihticaca elverişli sahih bir hadis hakkında hadis usûlü ilmi açısından söylenecek fazla bir söz yoktur. Ancak sıhhat düzeyine erişememiş bir hadis; çeşitleri, değeri, kitâbeti, rivayeti, imhâsı gibi pek çok yönden tetkike muhtaçtır. Esasen tüm bu hususlar yanında, zayıf hadisle amel meselesi, teorik bir tartışma sınırları çerçevesinde kalmaktan öte, fikhî sonuçlara yansımaları yönüyle de ayrı bir önem taşır.

Zayıf hadisle amel konusunda yaygın ve yerleşik kanaat itikadî meselelerde ve helâl-harâm hükümlerinin tesbitinde zayıf hadisle amel edilemeyeceği ancak fezâil, terğîb ve terhîb gibi konularda amel edilebileceği doğrultusundadır. Ancak bu kanaatin ilk dönem imamlarından itibaren aynı şekilde ifade edildiği söylenemez. Hadis öğrenim metotlarının zaman içerisinde artması ya da istihlâhların yeni anlamlar kazanmasında olduğu gibi fezâil konusunda zayıf hadislerin durumu ile ilgili kanaatler de hadis usûlünün gelişim seyri içerisinde farklılık arzemiş, mahiyet değiştirmiştir. Bir başka deyişle fezâil konusunda zayıf hadislerle amel hakkında hadis ilminin gelişim seyri paralelinde, dönemsel özellik gösteren bir söylem bulunmaktadır. Burada belirtilen dönemler, hadis tarihinin gelişim dönemleridir. Kuşkusuz hadis tarihinin dönemleri muhtelif bakış açılarına göre farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Hatta ilk asırlardan günümüze literatürün çok yönlü tetkiki ile hadis ilmine özgü, ayrıntılı bir tasnife hâlâ ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Bu itibarla bu çalışmada temas edilen sınıflandırmanın, faziletler konusunda zayıf hadisin konumu ile ilgili fikrî gelişime uygunluk arzemesi yönüyle tercih edildiğini belirtmek gerekmektedir. Her ne kadar faziletler konusunda zayıf hadisin konumu ile ilgili fikirler dönemsel bir nitelik arzemiş olsa da, dönemsel bir söylemin birtakım istisnaları bulunması her zaman için mümkündür. Burada kastedilen, belirli bir dönemde üzerinde ittifak edilen kanaat değil, yaygınlık kazanan fikirdir. Bir fikrin yaygın olduğu bir dönemde karşı fikir ileri süren birtakım kişiler kuşkusuz her zaman bulunacaktır. Bu bağlamda, çalışmamızda, fezâil konusunda zayıf hadis ile amel fikrinin doğuşu ve gelişim süreci, ait olduğu dönem çerçevesinde ele alınacak, her bir dönem içerisinde yaygınlık kazanan anlayışın, hadis ilminin gelişim seyri itibarıyla yayılma sebepleri ve hadis ilmi açısından neticeleri üzerinde durulacaktır.

II/

Hadis ilminin ilk üç yüzyılı, aynı zamanda ilgili ilimlerin doğuşu ve gelişimi itibarıyla hadisin altın çağı olarak ifade edilmektedir. Bu dönemin temel niteliği hadislerin tesbit, tedvin ve tasnifinin yapılması, sahih ve zayıf rivayetlerin ayrılmasıdır. Bu itibarla hadis tarihinin en canlı dönemidir.

Rivayet döneminin ardından, hicrî VII. asra gelinceye kadar devam eden süreçte de hadisçiler orijinal çalışmalar yapmışlardır. Cerh ve ta'dil eserleri ile, müstedrek, müstahreç, hadis usûlü gibi pek çok yeni telif bu asırlarda ortaya çıkmıştır. İlk üç asrın akabindeki yaklaşık üç buçuk asırlık zaman dilimini, Nûruddin Itr 'telif asrı', İsmail Lütfü Çakan ise 'bereketlenme dönemi' olarak ifade etmişlerdir.¹ Toplam altı buçuk asırlık bu zaman diliminde faziletler konusunda zayıf hadisin konumu ile ilgili olarak hadis imamlarının kanaatleri birbirine çok yakındır.

Özellikle sahih ve zayıf rivayetleri birbirinden ayırma çalışmaları kapsamında cerh ve ta'dil faaliyetlerine, münker rivayetlerin tesbitine, i'tibar ve şevâhid arama çalışmalarına muhtelif yönlerden sağlayacağı katkılardan ötürü hadisçiler, rivayet döneminde sahih rivayetlerin yanı sıra zayıf, çok zayıf, hatta mevzû rivayetleri de cem' etmişlerdir. Cem' edilen, çok zayıf ve mevzû rivayetler kimi zaman daha sonra imha edilmiş, kimi zaman ise râvisinin cerh edilebilmesi için aleyhiñe delil teşkil edecek bir malzeme olarak kalması gibi gerekçeler ile muhafaza edilmiştir. Çok zayıf ya da mevzû olmamakla birlikte sahihlik vasfını da kazanamamış, bir başka deyişle şiddetli olmamak koşuluyla zayıf olan rivayetler ise, pek çok hadis imamı nezdinde, hüküm açısından, diğer rivayetlerden ayrı bir kategoride değerlendirilmiştir. Bu tip zayıf hadislerin dahil edildiği müstakil kategori, fezâil konularında rivayet edilebilirliktir.

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi rivayet asrının en önemli simalarının, zayıf hadisleri değerlendirirken ahkâm-fezâil ayırımı yaptıkları bizzat kendi ifadeleri ile sabittir. Bu münekkit muhaddisler helâl-haram konusunda hüküm ihtiva eden hadislerin rivayetinde sergiledikleri dikkat ve titizliği fezâil, menâkub gibi konular içeren hadislerin rivayetinde sürdürmemişlerdir. Daha açık ifade etmek gerekirse, fezâil konusunda zayıf hadis rivayet edilmesine müsamaha göstermişlerdir. Dolayısıyla zayıf hadislerin helal-haram hükmü içermesi ya da fezâile dair bilgiler ihtiva etmesi yönleriyle bir sınıflandırmaya tabi tutulması ilk asırlarda belirlenmiş bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Rivayet asrı münekkit muhaddislerinin temel yaklaşımlarına dair bu değerlendirmelerin ardından hadis rivayetinde ahkâm-fezâil ayırımına gittiklerini gösteren ifadeler

¹ Nûruddin Itr, *Menhecû'n-nakd fî ulûmi'l-hadis*, Dımaşk 1416/1996, s. 63; İsmail Lütfü Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, İstanbul 1996, s. 140.

üzerinde durarak bu sınıflandırmanın mahiyetini biraz daha derinlemesine tetkik etmekte fayda vardır:

Rivayetlerin değerlendirilmesinde ahkâm ve fezâil hadisleri arasında ayırım gözettiğini ifade eden ilk muhaddis öncelik Süfyân es-Sevrî'dir (ö. 161/777). Süfyân hadis rivayetinde ahkâm-fezâil ayırımına dair kanaatini şu sözlerle ifade etmiştir:

"لا تأخذوا هذا العلم في الحلال والحرام إلا من الرؤساء المشهورين بالعلم الذين يعرفون الزيادة والنقصان فلا بأس بما سوى ذلك من المشايخ."

"Helâl ve harama dair hadisleri, ziyâde ve noksanı bilen, hadis ilminin meşhur imamlarından başka kimseden almayınız. Diğer konularda şeyhlerden hadis almanızda bir sakınca yoktur"²

Süfyân es-Sevrî'nin ahkâm-fezâil ayırımı, helal-haram ahkâmının meşhur imamların rivayetlerinden elde edileceği, ancak diğer konularda hadis ilminde şöhrete kavuşmayan şeyhlerden hadis alınabileceği şeklindedir. İfadenin bütünü içerisinde değerlendirildiğinde buradaki şeyh tabirinin, Irâkî (ö. 806/1403) ve Sehâvî'nin (ö. 902/1496), hadisi i'tibâra elverişli râvi hakkında ifade ettikleri vasat anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Süfyân'ın fezâil konusundaki müsamahası, meşhur hadis **imamları** yerine **şeyhlerden** 'rivayet almakta' bir mahzur görmemesi ile sınırlıdır. Bir başka deyişle fezâil konusunda zayıf hadis elde edebilmeye ya da rivayette bulunmaya cevaz veren bir yöntem sözkonusu değildir. Bu sebeple buradaki müsamahanın, sahih derecesinden hasen derecesine inmekten ibaret olduğunu söylemek mümkündür.

Süfyân es-Sevrî'nin hemen ardından bu konuda görüşlerine yer verilen kişi İbnü'l-Mübârek'tir (ö. 181/797). Suyûtî (ö. 911/1505), diğer birkaç hadis imamı ile birlikte İbnü'l-Mübârek'in şöyle dediğini nakletmektedir:

"إذا روينا في الحلال والحرام شددنا وإذا روينا في الفضائل ونحوها تساهلنا"

"Helal ve haram ahkâmı rivayet ettiğimizde müteşeddid davranırdık. Fezâil gibi konularda rivayette bulununca müsamahakar olurduk."³

İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/939) verdiği bilgiye göre de İbnü'l-Mübârek zayıf râvilerden edeb, mev'iza, zühd gibi konularda hadis rivayet etmenin caiz olduğunu belirtmiştir:

... "نا عبدة يعني بن سليمان قيل لابن المبارك وروى عن رجل حديثا فقتل هذا رجل ضعيف فقال يحتمل أن يروى عنه هذا القدر أو مثل هذه الأشياء قلت لعبدة مثل أي شيء كان قال في أدب في موعظة في زهد أو نحو هذا"

"Abde b. Süleyman (ö. 239/853) şöyle rivayet etti: İbnü'l-Mübârek bir râviden hadis naklederken kendisine o şahsın zayıf olduğu söylendi. Bunun üzerine: 'Ondan bu ölçüde veya buna benzer şeylerde (alanlarda/konularda) rivayet edilebilir' dedi. Ebü Hâtim (ö. 277/890) diyor ki: Abde'ye, bun-

² el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Beyrut 1409/1988, s. 134.

³ Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevevi* (Nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1409/1988, I, 298.

ların ne tür (konular) olduklarını sordum. Edeb, mev'iza, zühd ve benzeri konularda (zayıf râvilerden hadis rivayet edilebileceğini) söyledi."⁴

İbnu'l-Mübârek'e atfedilen bu beyanlar, büyük oranda Süfyân es-Sevrî'ye izâfe edilen açıklamaya benzemektedir. Ancak Süfyân fezâil konusunda imamlar yerine şeyhlerden hadis alabilmek boyutunda bir müsamaha gösterirken, İbnu'l-Mübârek'in bu müsamahayı zayıf râvileri de içine alacak şekilde genişlettiği görülmektedir. Ayrıca Süfyân fezâil konularında sergilenen esnek tutumu 'hadis tahammülü' ile sınırlamıştır. İbnu'l-Mübârek ise bir beyanında 'zayıf râviden hadis alınabileceği', bir diğer ifadesinde 'zayıf râviden hadis rivayetinde' gevşek davranılabileceğini belirterek fezâil konularındaki müsamahasının ölçüsünü ortaya koymuştur. Bir başka ifade ile İbnu'l-Mübârek, zayıf râvilerden hadis almakta ve bu hadislerin rivayetinde bir sakınca görmekte idi. Bilindiği üzere hadis tahammülü ile rivayeti birbirinden oldukça farklıdır. Hadis imamı, muhtelif tariklerini cem' etmek başta olmak üzere pek çok sebep ile rivayete ya da ihticâca elverişli bulmadığı bir hadisi tahammül etmek isteyebilir. Ancak tahammül ettiği her hadisi rivayet etmez. Buhârî başta olmak üzere pek çok hadis imamının on binler hatta yüz binlerce hadis tahammül ettikleri ancak bunların çok az bir kısmını naklettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla İbnu'l-Mübârek'in ahkâm-fezâil ayırımı hususunda Süfyân es-Sevrî'den biraz daha esnek (mütesâhil) davrandığını söylemek mümkündür.

Abdullah b. el-Mübârek'in talebesi ve dönemin bir diğer imamı olan Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/813) fezâil konularında hadis rivayetindeki esneklikle ilgili görüşleri, hocası İbnu'l-Mübârek'in görüşleri ile büyük oranda paralellik arz etmektedir. İbn Mehdî'nin konu hakkındaki kanaatlerini el-Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014) şöyle nakletmiştir:

"إذا روينا عن النبي صلى الله عليه وسلم في الحلال والحرام والأحكام شددنا في الأسانيد وانتقدنا الرجال وإذا روينا في فضائل الأعمال والثواب والعقاب والمباحات والدعوات تساهلنا في الأسانيد."

"Hz. Peygamberden helâl, harâm ve ahkâm konusunda rivayette bulunduğumuzda senedlerde sıkı (mütesâhid) davranırdık, râvileri iyice tetkik ve tenkit ederdik. Ancak amellerin faziletleri, mükâfaat, ceza, mübahlar ve duâlar ile ilgili hadis rivayet ettiğimizde senedlerde esnek (mütesâhil) davranırdık."⁵

Abdurrahman b. Mehdî'nin söz konusu beyanları, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) rivayetine göre ise şöyledir:

"إذا روينا في الثواب والعقاب وفضائل الأعمال تساهلنا في الأسانيد والرجال وإذا روينا في الحلال والحرام والأحكام تشددنا في الرجال"

⁴ Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1271/1952, II, 30.

⁵ Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (Nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1411/1990, I, 666.

"Sevab, cezâ, amellerin faziletleri konusunda rivayette bulunduğumuzda senedler ve râvilerde müsamaha gösterirdik. Helâl, haram ve ahkâm konularında rivayet edince râviler hususunda sıkı (müteşeddid) olurduk."⁶

Abdurrahman b. Mehdî'ye izafe edilen her iki ifade arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Hâkim'in rivayetine göre İbn Mehdî ahkâm konularında hem sened hem ricâl açısından müteşeddiddir. Fezâil konularında ise senedde müsamahakâr olmakla birlikte ricâlde müsamaha gösterilebileceğini belirtmemiştir. Bu durumda İbn Mehdî'nin fezâil konularında esnekliği yalnızca seneddeki inkıtâ itibariyledir. Hadis ister ahkâm ister fezâil konularına dair hüküm veya bilgi ihtiva etsin râviler hakkında müsamaha gösterilmemektedir. Hatîb'in nakline göre ise İbn Mehdî fezâil konusunda hem sened hem rical açısından mütesâhil davranmaktadır. Her iki rivayette ortak olan nokta ise faziletler konusunda gösterilen tesâhülün 'hadis rivayeti' boyutunda olmasıdır.

Abdurrahman b. Mehdî'nin çağdaşı olan, dönemin bir diğer hadis imamı Süfyân b. Uyeyne de (ö. 198/813) hadis rivayetinde ahkâm-fezâil ayırımına giden kişiler arasındadır. İbn Uyeyne bu yöndeki kanaatini, zayıf râvilerden çokça tedlîs yapması sebebi ile cerhedilen Bakıyye b. el-Velîd'den (ö. 197/812) yalnızca sevap ve buna benzer konularda hadis dinlenebileceğini belirterek ortaya koymuştur:

"لا تسمعوا من بقية ما كان في سنة واسمعوا منه ما كان في ثواب وغيره"

"Bakıyye'den sünnet (ahkâm) ile ilgili bir hadis almayınız. Ancak sevap vb. konularda ondan hadis alabilirsiniz."⁷

Mezkûr değerlendirme, İbn Uyeyne'nin fezâil konusundaki müsamahasının ta'dilin ilk mertebelerinde yer alamayan râvileri kapsadığını ve "hadis tahammülü" boyutuyla sınırlı kaldığını göstermektedir. Biraz daha açık ifade etmek gerekirse, İbn Uyeyne, faziletler konusunda çok zayıf olmayan râvilerden hadis almış ancak bu râvilerin rivayetlerini nakletmemiştir.⁸ Bu durumda iki Süfyân'ın da⁹ fezâil konusundaki müsamahalarının aynı derecede olduğu söylenebilir.

⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'* (Nşr. Mahmûd Tahhân), I-II, Riyad 1403, II, 91.

⁷ Hatîb, *Kifâye*, s. 134.

⁸ Nitekim *Kütüb-i Sitte*, Mâlik'in *el-Muvatta'*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i*, ve Dârimî'nin *es-Sünen'i* esas alınarak yapılan taramada Süfyân b. Uyeyne'nin kendisinden hadis yazılabileceğini belirttiği Bakıyye b. el-Velîd'den hadis rivayetine rastlanmamaktadır. Bu durum Süfyân'ın 'hadis tahammülüne' gösterdiği müsamahanın aynı zamanda bu hadislerin 'rivayetine' müsamaha göstermek anlamına gelmediğinin en bariz delilidir.

⁹ es-Süfyâneyn (iki Süfyân) ifadesi Süfyân es-Sevri ve Süfyân b. Uyeyne yerine kullanılmaktadır. Bu kullanım için bk. Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1413, IV, 466; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-bâri bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî* (Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Beyrut 1379, I, 162, VI, 94, IX, 238, XII, 319, XIII, 467; a.mlf.,

Fezâil konuları ile ilgili rivayetlerde sıkı (müteşeddid) davranmayan bir diğer hadis imamı Yahyâ b. Main'in (ö. 233/847) kanaati ise şu rivayetten açıkça anlaşılmaktadır:

"حدثنا ابن أبي مريم سألت يحيى عن موسى بن عبيدة الرندي فقال ضعيف إلا أنه يكتب من حديثه الرقاق"

"İbn Ebi Meryem diyor ki: Yahya'ya Musa b. Ubeyde er-Rebezi'yi sordum. 'Zayıf bir râvidir ancak rikak (konusundaki) hadisleri yazılabilir' diye cevap verdi."¹⁰

Yahya'nın bu ifadeleri fezâil konusunda zayıf hadislerle gösterdiği müsamahanın 'hadis tahammülü' boyutunda olduğunu, bir başka ifade ile fezâil konularında zayıf hadis almayı/toplamayı kapsamakla birlikte bu hadisleri rivayet etmeyi içermediğini ortaya koymaktadır. Yahya'nın bu yaklaşıma sahip olduğunu vurgulayan bir diğer bilgi, zayıf bir râvi olan İdris b. Sinan'dan (ö. ?) rekâik konusunda hadis 'yazılabileceğini' belirtmesi¹¹ ancak bu şahıstan rivayette bulunmamış olmasıdır.¹² Hadis rivayetinde ahkâm-fezâil ayırımı fikrini savunarak fezâil konularında zayıf hadise müsamaha göstermesi bakımından, bu dönemin en önemli ismi Ahmed b. Hanbel'dir (ö. 241/855). Zira sonraki dönemlerde mezkûr düşüncenin başlıca referansı kendisi olmuştur. Ahmed b. Hanbel'in konu ile ilgili düşüncesini dile getirdiği ifadeler şöyledir:

"إذا روينا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في الحلال والحرام والسنن والأحكام تشددنا في الأسانيد وإذا روينا عن النبي صلى الله عليه وسلم في فضائل الأعمال وما لا يضع حكما ولا يرفعه تساهلنا في الأسانيد"

"Helal, haram, sünen, ahkâm konularında Hz. Peygamber'den hadis rivayet ettiğimiz zaman senedler hususunda müteşeddid olurduk. Ancak amellerin faziletleri, bir hüküm vaz'etme ya da kaldırmamanın söz konusu olmadığı rivayetlerin senedlerinde mütesâhil davranırdık."¹³

Ahmed b. Hanbel'in konu ile ilgili bir diğer ifadesi ise şöyledir:

"أحاديث الرقاق يحتمل أن يتساهل فيها حتى يجيء شيء فيه حكم"

"Hüküm ihtivâ etmediği sürece rikâk hadislerinde mütesâhil davranılabilir."¹⁴

Bu ifadeler, Ahmed b. Hanbel'in rikak ve fezâil konularında hadis rivayetindeki müsamahasının sened ile sınırlı olduğu intibâi vermektedir. İmamın sened hususundaki müsamahasının râvileri de kapsadığı, inkıtâ ile sınırlı

Lisânü'l-mizân, Beyrut 1406/1986, V, 390; Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, Beyrut 1403, s. 163.

¹⁰ Abdullah b. Adî el-Cürçânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl* (Nşr. Yahya Muhtar Çazâvî), Beyrut 1409/1998, VI, 334.

¹¹ İbn Adî, *Kâmil*, I, 366.

¹² *Kütüb-i Sitte*, Mâlik'in *el-Muvatta'*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ve Dârimî'nin *es-Sünen'i* esas alınarak yapılan taramada Yahyâ b. Main'in kendilerinden hadis yazılabileceğini belirttiği Musa b. Ubeyde ile İdris b. Sinan'dan hadis rivayetine rastlanmamaktadır. Bu bulgular imamların hadis tahammülüne gösterdikleri müsamahanın hadis rivayetini kapsamadığı yönündeki iddiamızı güçlendirmektedir.

¹³ Hatib, *Kifâye*, s. 134.

¹⁴ Hatib, *Kifâye*, s. 134.

kalmadığı ise bir diğer rivayet sayesinde daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

"وقال الدورى قلت لأحمد ما تقول في بن إسحاق وموسى بن عبيدة قال:

"أما بن إسحاق فيؤرجع رجل يكتب عنه هذه الأحاديث كأنه يعني المغازي وأما موسى فلم يكن به بأس ولكنه حدث بأحاديث منكورة وأما إذا جاء الحلال والحرام أردنا قوماً هكذا وضم عباس على يديه"

"ed-Dürî (Ebu'l-Fazl Abbas b. Muhammed el-Mervezî, ö. 271/884) diyor ki: Ahmed b. Hanbel'e -İbn İshak ve Mûsa b. Ubeyde hakkında ne dersin?, diye sordum.

-İbn İshak'tan -meğazi konularını kastederek- bu gibi hadisler yazılabilir. Mûsa'da da bir sakınca yoktur. Ancak onun münker hadisler rivayet ettiği bilinmelidir. Helâl, haram hükümleri sözkonusu olduğunda biz şöyle (sağlam) râviler isteriz, dedi. (Rivayeti nakleden) Abbas (ed-Dürî), ellerini birbirine kenetledi"¹⁵

Bu rivayette isimleri zikredilen Muhammed b. İshâk (ö. 150/767) müdellis, Şii ve Kaderî olmakla itham edilen ancak sadûk mertebesinde bir râvidir. Mûsa b. Ubeyde (ö. 153/770) Ahmed b. Hanbel'in de ifade ettiği üzere münker hadisler rivayet eden zayıf bir râvidir.¹⁶ Ahmed b. Hanbel bu iki kişiden meğazî, rikâk gibi konularda hadis yazılabileceğini belirtmektedir. *Müsned*'de Muhammed b. İshâk'tan menkul yedi yüz dört rivayet yer alırken Mûsa b. Ubeyde'den hiç hadis rivayet edilmemiştir. Bu durumda Ahmed b. Hanbel'in zayıf râvilerden hadis yazılmasına cevaz verdiğini ancak rivayet edilmesine olumlu bakmadığını, râvi sadûk mertebesinde ise kendisinden ahkâm dışı konularda hadis tahammül ve rivayeti hususunda mütesâhil davrandığını söylemek mümkündür.

Rivayet asrı kapsamında ele aldığımız nakillerden hareketle ilk dönemlerden itibaren hadisçilerin ahkâm ile fezâil konularına dair hadisler arasında fark gözettileri, helâl ya da haram hüküm ihtiva eden hadislerin sika râvilerden nakledilmiş olmasına özen gösterdikleri ancak rikâk, meğazî, fezâil gibi konularda sika râvilerin bir alt mertebesinde yer alan sadûk râvilerden hadis tahammülü ve rivayetine müsamaha gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu asır itibarıyla asıl üzerinde durulması ve vurgulanması gereken husus, hadis imamlarının, fezâil konularında gösterdikleri tesâhülün 'hadis tahammülü veya rivayeti' boyutu ile sınırlı kaldığıdır. Bir diğer ifade ile bu dönemde henüz, fezâil konusunda sahih olmayan hadislerle 'amel edilebileceği' yönünde bir fikir beyan edilmemiştir.

¹⁵ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzibü'l-Tehzib*, Beyrut 1404/1984, X, 319.

¹⁶ Muhammed b. İshak'ın cerh-ta'dil durumu için bk. İbn Ebi Hatim, *Cerh*, VII, 191; Yûsuf b. Zekî el-Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl* (Nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1992, XXIV, 405; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Mizânü'l-ittidâl fi nakdi'r-ricâl* (Nşr. Ali Muhammed - Âdil Ahmed), Beyrut 1995, VI, 56.

Musa b. Ubeyde'nin cerh-ta'dil mertebesi ile ilgili olarak bk. Muhammed b. Amr el-Ukayli, *Kitabu'd-Duafâi'l-kebir* (Nşr. Abdülmu'ti Emin Kal'aci), Beyrut 1404/1984, IV, 160; İbn Adî, *Kâmil*, VI, 337; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXIX, 104.

Bu netice ister istemez 'amel kastı olmaksızın bir hadisin rivayet edilmesi-nin anlamı nedir?' sorusunu hatıra getirmektedir. Aslında bu soruyu kısaca 'dönemin, rivayet dönemi olması' ile cevaplandırmak mümkündür. Bir başka deyişle, ilk asırlarda hedef mümkün olduğunca çok sayıda hadis cem' etmekte. Bu hadisler arasında reddedilmeyi gerektirecek ölçüde zayıf olmayan ancak sıhhat düzeyine de erişemeyenler mütâbaat ve şevâhid amacı ile derlenmekte idi. Mütâbii veya şâhidi bulunanlar sıhhat düzeyine yükselerek ihticâca elverişli hale gelebiliyordu. Bu itibarla rivayet sırasında mütâbaat ile sıhhat düzeyine yükselme ihtimali bulunan rivayetler, nerede ise sahih rivayetler mesabesinde önem arz etmekteydi. Rivayet ediliş amaçları da 'sahih olma ihtimali' taşımalarıydı. Yoksa amel etmeye elverişli bulunmaları yönünde bir eğilim mevcut değildi. Bu hususta yine bu dönemin en önemli şahsiyetlerinden Müslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/874) şu değerlendirmesini dikkatlerden uzak tutmamak gerekmektedir:

"ويعد يرحمك الله فلولا الذي رأينا من سوء صنع كثير ممن نصب نفسه محدثا فيما يلزمهم من طرح الأحاديث الضعيفة والروايات المنكرة وتركهم الاقتصاد على الأحاديث الصحيحة المشهورة مما نقله الثقات المعروفون بالصدق والأمانة"

"Kendini muhaddis zanneden pek çok kimsenin yaptığı şu kötü fâliyete şahit olmasaydık (biz bu eseri tasnif işine girişmezdik. Bu kötü fâliyet) zayıf hadisler ve münker rivayetler ortaya atmak, sikk ve emânetleri bilinen sika râvilerin naklettikleri sahih hadisler ile yetinmeyi terk etmektedir."¹⁷

Müslim'in bu ifadeleri hadis imamları nezdinde geçerli ölçünün, her konuda sahih hadisle yetinmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹⁸ Bu ifade-

¹⁷ Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih* (Mukaddime), (Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Beyrut, ts, s. 7.

¹⁸ Müslim'in her konuda sahih hadisle yetinilmesi gerektiği yöntemi, her konuda sahih hadis 'rivayet edilmesi' gerektiği anlamında değerlendirilirse, bu değerlendirme, aynı zamanda sadece sahih hadis ile amel etmek gerektiği anlamına da gelecektir. Zira rivayet edilmesi dahi uygun bulunmayan bir hadisle amel etmenin uygun görüleceğinden söz edilemez. Ancak Müslim'in sahih hadisle yetinilmesi gerektiği fikri, sadece 'amel' itibariyle söylenmiş olarak değerlendirilirse, bu durumda onun, zayıf hadis alma ve rivayet etmeye olumlu baktığı neticesi ortaya çıkacaktır. Nitekim, yukarıda çeşitli beyanları aktarılan pek çok hadis imamı da faziletler konusunda zayıf hadis alma ve rivayet etmeye olumlu bakmışlardır. Dolayısıyla Müslim'in sözleri bu iki mânadan hangisine hamledilirse edilsin, faziletler konusunda dönemin imamlarının zayıf hadisle amel edilmesine cevaz verdikleri sonucu elde edilemez. Müslim'in sahih hadislerle yetinmeyenleri eleştiren sözlerine gelince, bu eleştirilerin muhatapları zayıf hadis 'rivayet ettikleri' için eleştiriliyorlar ise, bu eleştiriler, bu asırda zayıf hadis rivayeti vakasını ortaya koymaktadır. Eğer bu eleştirilerin muhatapları zayıf hadisler ile 'amel ettikleri' için tenkid edilmiş iseler, Müslim'in bunlar hakkında 'kendilerini muhaddis zanneden kimseler' nitelemesinde bulunduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Bir başka ifade ile, Müslim'e göre bazı konularda zayıf hadislerle 'amel eden' şahıslar, ölçüleri dikkate alınacak, fikirleri ve uygulamaları kabul görmüş imamlar değildirler. Müslim'in kendilerinden hadis rivayet etmeyi uygun gördüğü pek çok hadis imamının faziletler konusunda zayıf râvilerden rivayette buldukları dikkate alınırsa, Müslim'in eleştirilerine muhtap olanların, sahih hadisle amel etmekle yetinmeyen, zayıf hadisler ile amel etmeye olumlu bakan bazı şahıslar olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla ilk üç asırda sahasında uzman, fikirleri referans kabul edilebilecek hadis imamlarının

lerde tenkit edilen kişilerin yukarıda kendilerinden söz edilen, fezâil konusunda zayıf hadis tahammül ve rivayetine müsamaha gösteren hadis imamları olduğu söylenemez. Zira bu imamların hepsinden menkul yüzlerce rivayet Müslim'in *es-Sahih*'inde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu asrın hadisçilerinin fezâil konularında, mütâbaat ile sıhhat düzeyine erişmesi mümkün zayıf hadisleri, bir diğer ifadeyle hasen hadisleri aldığını ya da rivayet ettiğini, ihticâc sözkonusu olduğunda ise sadece sahih hadisle yetindiklerini söylemek mümkündür.

Hicri IV ve V. asırlara, Nûreddin İtr'in tabiri ile, telif dönemine gelindiğinde her ne kadar hadislerin cem' ve tasnif faaliyetleri, sahih-sakim ayırımı çalışmaları tamamlanmış görünse de ilk asırlarda benimsenen 'fezâil konusunda müsamaha' yönteminin hâlâ seslendirildiği dikkat çekmektedir. Kanaatimizce bu yaklaşımın sürdürülmesinin temel sebebi, bu asırlarda istidrâk ve istihrâc çalışmalarının yapılmaya devam ediyor olmasıdır. Bu tür hadis eserlerinin, tasnif dönemi eserlerine binaen meydana getirildiği ve bir yönüyle tasnif dönemi hadis kaynaklarını takviye çalışmaları mahiyetinde oldukları bilinen bir gerçektir. Esasen bu tür çalışmalar mâhiyeti gereği müelliflerini, tabiri caizse, tasnif döneminden arta kalan tarikler üzerinde yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla genel olarak müstedrek ve müstahrecler, asılları mâhiyetindeki câmi' ve sünenlere kıyasla mütesâhil bir üslûpla derlenmiş çalışmalarıdır. Bununla birlikte söz gelimi, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* müellifi el-Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014) ahkam ile ilgili rivayetlere kıyasla, fezâil hadislerinde tesâhil gösterdiğini ifade etmektedir:

"وأنا بمشيئة الله أجري الأخبار التي سقطت على الشيخين في كتاب الدعوات على مذهب أبي سعيد عبد الرحمن بن مهدي في قولها فإني سمعت أبا زكريا يحيى بن محمد العنبري يقول سمعت أبا الحسن محمد بن إسحاق بن إبراهيم الحنظلي يقول كان أبي يحيى عن عبد الرحمن بن مهدي يقول إذا رويتنا عن النبي صلى الله عليه وسلم في الحلال والحرام والأحكام شددنا في الأسانيد وانتقدنا الرجال وإذا رويتنا في فضائل الأعمال والثواب والعقاب والمباحات والدعوات تساهلنا في الأسانيد."

"Allah'ın izniyle ben, Şeyhayn'ın Kitabü'd-Deavât'ta yer vermedikleri haberleri kabul konusunda Ebü Saïd Abdurrahman b. Mehdi'nin usulünü uyguladım. 'Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed el-Anberî > Ebü'l-Hasan Muhammed b. İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî > babası tarihi ile Abdurrahman b. Mehdi'nin şöyle dediğini duydum: Hz. Peygamberden helâl, haram ve ahkâm konusunda rivayette bulunduğumuzda senedlerde müteşeddîd davranırdık, râvileri iyice tetkik ve tenkit ederdik. Ancak amellerin faziletleri, mükâfat, cezâ, mübah meseleler ve dualarla ilgili hadis rivayet ettiği-mizde senedlerde mütesâhil davranırdık."¹⁹

faziletler konusunda zayıf hadisle amel edilebilirlik fikrine olumlu baktıkları söylenemez. Ancak bu dönemsel uzlaşımın istisnaları olmaması mümkün değildir. Nitekim Müslim'in tenkidine maruz kalanlar da imamların âdeta üzerinde ittifak ettikleri bu düşünceden uzaklaşınlar olmuştur. Bu tenkid görmüş istisnâi yaklaşımın sözkonusu dönemin hakim anlayışına zarar getirmiş olması mümkün değildir.

¹⁹ Hâkim, *Müstedrek*, I, 666.

Görüldüğü üzere el-Hâkim en-Nisâbü'rî'nin faziletlere dair rivayetlerde müsamahadan kastı, İbn Mehdî'nin kanaati ile aynıdır. Dolayısıyla Süfyân es-Sevrî'den başlamak üzere imamların fezâil konusunda zayıf hadisler hususunda gösterilebilecek müsamaha hususunda koydukları 'tahammül ve rivayet' sınırı V. asırda da aşılmamıştır.²⁰ Kendisinden sonra yazılan hadis usûlü eserlerinin neredeyse tamamına kaynaklık etmesi itibarıyla ayrı bir önem taşıyan İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime* adıyla meşhur olan *Ulûmu'l-hadis*'inde fezâil konusunda zayıf hadislerin yeri ile ilgili değerlendirmelere bakıldığı zaman da ilk asırlarda dile getirilen kanaatlerin aynen tekrar edildiği görülür. Müellifin konu ile ilgili ifadeleri şöyledir:

"ويجوز عند أهل الحديث وغيرهم التساهل في الأسانيد ورواية ما سوى الموضوع من أنواع الأحاديث الضعيفة من غير اهتمام ببيان ضعفها فيما سوى صفات الله تعالى وأحكام الشريعة من الحلال والحرام وغيرهما. وذلك كالمواعظ والقصص وفصائل الأعمال وسائر فنون الترهيب والترغيب وسائر ما لا تعلق له بالأحكام والعقائد. وممن روي عنه التنصيص على التساهل في نحو ذلك عبد الرحمن بن مهدي وأحمد بن حنبل رضي الله عنهما."

"Hadisçilere göre Allah'ın sıfatları ve helâl, harâm gibi şer'i hükümler hâricinde, mevzû hadis istisnâ olmak kaydıyla, zayıf hadis çeşitleri, zayıflığı açıklanmaksızın rivayet edilebilir, bunların senelerinde teşâhül gösterilebilir. Bu konular mevâiz, kıssalar, amellerin faziletleri, tergîb ve terhib ile akâid ve ahkâma dair hükümler içermeyen diğer rivayetlerdir. Bu hususta mütesâhil davranıldığına dair beyanlar bulunanlar ise Abdurrahman b. Mehdî ve Ahmed b. Hanbel'dir."²¹

İbnü's-Salâh, isimlerini zikrederek kendilerinden söz ettiği İbn Mehdî ve Ahmed b. Hanbel'in belirlediği sınırı bir yönüyle aşmaksızın fezâil konularında zayıf hadislerin 'rivayet edilebileceğini' belirtmiştir. Ancak müellif 'mevzû dışındaki zayıf hadis çeşitlerinin'²² rivayet edilebileceğini kaydetmek suretiyle,

²⁰ Hâkim'in alıntılan ifadelerinde yer alan ' kabul' kelimesinin sadece tahammül ve rivayeti ihtiva etmeyip zayıf hadisler ile 'amel' edilmesi anlamına geldiği de ileri sürülebilir. Ancak Hâkim'in fezaal hadisleri konusunda İbn Mehdî'ye tâbi olduğunu ve onun usûlünü uyguladığını belirtmesi bu ihtimali zayıflatmaktadır. Zira İbn Mehdî, yukarıda da uzun uzadıya izah ettiğimiz üzere, Müslim başta olmak üzere rivayet asrının diğer-hadis imamları gibi faziletler konusunda zayıf hadis ile amel edilebileceği yönünde bir kanaat ortaya koymuş değildir. Ayrıca Hâkim'in *Müstedrek*'te *Sahihayn*'in şartlarına uygun, sahih hadis derlemeyi hedeflediği dikkatlerden kaçmaması gereken bir husustur. Hâkim'in zayıf hadisle ameli uygun bulduğu iddiası, bu müellifin sahih hadis derleme çabasını anlamlandırmayı bir hayli güçleştirecektir. Bu itibarla onun, Şeyhayn'ın şartlarına uygun sahih hadislerin tesbitinde, faziletler konusunda vârid olan hadisler için müsamahakâr tenkid ölçülerini kullandığı söylenebilir. Ancak netice itibarıyla, Hâkim, bu eserinde sahih hadis derlemeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla onun zayıf hadis ile ameli caiz bulduğunu ileri sürmek, doğrudan kendi tavrı ile çelişecektir.

²¹ İbnü's-Salah eş-Şehrîzürî, *el-Mukaddime fi ulûmi'l-hadis* (Nşr. Nûruddin İtr), Beyrut 1397/1977, s. 103.

²² Mevzû haber, hakikatte herhangi bir hadis çeşidine dâhil olmamakla birlikte, İbnü's-Salâh başta olmak üzere pek çok usûl âlimi, mevzû hadisi, zayıf hadis çeşitleri arasında zikretmiş ve bu türün en kötüsü olarak nitelemişlerdir. bk. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 77; Muhammed b. İbrahim b. Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revî* (Nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dımaşk 1406, s. 53; İbrahim b. Musa el-Enbâsi, *eş-Şezâü'l-feyyâh min ulûmi İbni's-Salâh* (Nşr. Salah Fethî Helel), Beyrut 1418/1998, I, 223; Zeynüddin Abdurrahman b. el-Hasan el-İrâkî, *et-Takyid ve'l-izâh şerhu*

ilk dönem imamlarının tayin ettikleri bir ölçüyü de değiştirmiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere rivayet asrı imamlarının teşâhülû, sika mertebesine erişmemiş râviler ile sınırlı idi. Bir diğer ifade ile onlar fezâil konusunda hasen hadis naklediyorlardı. Ancak İbnü's-Salâh mevzû olması haricinde tüm zayıf hadis çeşitlerinin fezâil konularında nakledilebileceğini belirtmiş, böylece çok zayıf rivayetleri nakletmeyi de müsamahaya dahil ederek, teşâhülün sınırlarını genişletmeye başlamıştır. Ne var ki teşâhülün sınırlarının genişletilmesi işi, asıl bundan sonra, Muhyiddin en-Nevevî (ö. 676/1277) tarafından gerçekleştirilecektir.

III/

Hicrî VII. asır sonrası hadis tarihinde İbnü's-Salah'ın hadis usûlüne dair kaleme aldığı, *Mukaddime* adıyla meşhur *Ulûmu'l-hadis* adlı eserinin şerh edildiği, haşiyelerinin ve ihtisarlarının yazıldığı, nazma çevrildiği, ardından bu nazmın yeniden şerhedildiği, bir başka ifade ile İbnü's-Salah'ın eserine odaklanmış bir dönem olmuştur. Adı geçen eser, hadis usûlünün vazgeçilmez ana kaynağı kabul edilerek, hadis çalışmaları bu eser esas alınarak sürdürülmüş, geliştirilmiştir. Hicrî VII. asır sonrasında, ilk asırlarda olduğu gibi yeni ve özgün telif türleri ortaya çıkmamış olmakla birlikte, hadis ilmi, özellikle usûl alanında eser telifi açısından oldukça hareketli bir dönem yaşamaya başlamıştır. Hicrî VII. asır sonrası 'geçmiş dönemlerin çalışmalarının dikkatle ve titizlikle incelenmesi', 'geleneğin tekrar edilerek geliştirilmesi' özellikleri ile temayüz eder. Nuruddîn Itr, bu dönemin hicrî X. asra kadar sürdürüğünü kaydetmekte ve bu zaman dilimini 'olgunlaşma dönemi' olarak adlandırmaktadır.²³

Hicrî VII. asır sonrasında İbnü's-Salah'ın eserinin farklı bakış açıları ile değerlendirilegelmesinin önemli neticelerinden biri de zayıf hadisin faziletler sahasındaki konumu ile ilgili o güne kadar benimsenen bir anlayışın farklı bir boyut kazanmaya başlaması olmuştur. İbnü's-Salah dahil olmak üzere hadisçilerin faziletler konusunda zayıf hadis toplanmasına ve rivayet edilmesine müsamahakâr baktıkları üzerinde etraflıca durulmuştu. Ancak İbnü's-Salah'ın *Ulûmu'l-hadis*'i üzerine *Takrîb* adlı çalışmasını kaleme alan Muhyiddin en-Nevevî, bu eserde fezâil konusunda zayıf hadis 'rivayet' etmenin cevazı ile ilgili verilen bilgiyi yeni bir değerlendirme yle şöyle aktarmıştır:

"ويجوز عند أهل الحديث وغيرهم التساهل في الأسانيد ورواية ما سوى الموضوع من الضعيف والعمل به من غير بيان ضعفه في غير صفات الله تعالى والأحكام كالحلال والحرام ومما لا تعلق له بالعقائد والأحكام".

Mukaddimeti İbnü's-Salah (Nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), yy. 1401/1981 (Daru'l-fikr), s. 63, 130; Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis şerhu Elfiyyeti'l-hadis*, Beyrut 1403/1983, I, 252; Suyûtî, *Tedrib*, I, 274.

²³ Itr, *Menhec*, s. 65.

"Hadisçilere ve diğer ilim adamlarına göre Allah'ın sıfatları ve helal, haram hükümleri gibi akaid ve ahkâmla ilgili konular haricinde, senedlerde müsamahakar davranılması, mevzû hadis dışındaki zayıf hadislerin rivayet edilmesi ve bunlarla amel edilmesi câizdir."²⁴

Görüldüğü üzere Nevevî fezâil konularında zayıf hadislerin rivayet edilebilmesinin yanı sıra bu hadislerle amel edilebileceğini kaydetmektedir. Oysa İbnü's-Salâh'ın ifadelerinde zayıf hadislerle fezâil konularında amel edilebileceğine dair herhangi bir kayıt yer almamaktaydı. Nevevî böylelikle faziletler konusunda zayıf hadislerle gösterilen müsamahayı 'hadis tahammülü ve rivayeti' noktasından 'amel edilebilirlik' boyutuna çıkararak fezâil konusunda zayıf hadislerle tanınan müsamahanın sınırlarını genişletmiştir.²⁵ Nevevî'nin bu yaklaşımı sonraki pek çok hadisçi tarafından kabul gören, durmaksızın şerhedilmek ve yeniden değerlendirilmek suretiyle üzerinde fikir îmal edilen bir prensib haline gelmiştir. Bu tesbiti doğrulama açısından Nevevî'nin ortaya koyduğu 'fezâil konularında zayıf hadisler ile amel edilebileceği' fikrinin sonraki hadisçiler tarafından kabul görüp âdeta üzerinde ittifak edilen bir anlayışa dönüşmesi süreci ve Nevevî sonrası ulemânın konu hakkındaki değerlendirmelerine ana hatları ile temas etmek gerekmektedir.

Nevevî ile eş zamanlı olarak, faziletler konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceği fikrini benimseyen ulemanın bu hususta birtakım şartlar öne sürmeye başladıkları görülür. Suyûtî'nin kaydettiğine göre Şamlı muhaddis ve fakih el-Alâî (ö. 761/1359), fezâil konusunda amel edilmesi mümkün olan hadisin yalancı, yalancılık ithamına mâruz veya hadis rivayetinde çok hata yapan (fâhişü'l-galat) bir râvinin münferid rivayetiyle nakledilmesinden kaynaklanan çok şiddetli derecede zayıflık içermemesi gerektiğini, bu hususta ulemânın ittifakı bulunduğunu belirtmiştir. Şâfiî fakihî İbn Abdisselâm (ö. 660/1262) ile müctehid ilim adamı İbn Dakîk'l-îd (ö. 702/1302) fezâil konusunda rivayet edilecek ve amel edilebilecek hadisin amel edilen bir aslın kapsamında olması şartını ileri sürmüşlerdir. Adı geçen ilim adamlarının ileri sürdüğü şartlar Bedrüddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1391), İbn Hacer (ö. 852/1448), Sehavî (ö. 902/1496) ve Suyûtî'nin (ö. 911/1505) eserlerine intikal etmiş, bu müellifler

²⁴ Muhyiddin Ebü Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Takrib (Tedribu'r-râvi içinde)*, Beyrut 1409/1988, I, 298. Müellifin benzer ifadeleri için ayrıca bk. a.mlf.; *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik* (Nşr. Abdülbâri Fethullah es-Selefi), Medine 1408/1978, I, 269, 270.

²⁵ Nevevî, bu kanaatini beyan ettiği bazı eserlerinde 'ulemânın amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel etmenin cevazı hususunda ittifak ettiklerini' belirtmiştir. bk. Nevevî, *el-Erbaîn* (Nşr. Mahmûd el-Arnâvût), Küveyt 1410/1989, s. 20; a.mlf., *el-Mecmû'* (Nşr. Mahmûd Mutrikî), I-IX, Beyrut 1417/1996, III, 129. Ancak Nasiruddin el-Elbâni, bu hususta ittifak bulunduğu fikrinin Nevevî'ye ait bir iddia olduğunu kaydetmektedir. bk. Muhammed b. İbrahim eş-Şeybânî, *Hayatü'l-Elbâni ve âsaruhu ve senâu'l-ulemâ aleyhi*, Küveyt 1407/1987, s. 605. Elbâni'nin sözkonusu değerlendirmesi ile bu makalede yapılan tesbitler benzerlik arz ediyor görünse de aynı değildir. Bu makalede zayıf hadislerle fezâilde amel edilebileceği fikrini ilk olarak dile getiren kişinin Nevevî olduğu iddia edilmekte iken Elbâni, ulemanın fezâil konusunda zayıf hadislerle amel etmek hususunda müttelik olduğu vurgusunu yapan kişinin Nevevî olduğunu ileri sürmüştür.

tarafından da kabul görmüştür.²⁶ Şafîî fakîhi ve muhaddis İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) de İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'ine yazdığı *el-Mukni'* adlı ihtisarda faziletler konusunda zayıf hadisler ile amel edilebileceğini belirtmiştir.²⁷ İrânlı bir Eş'arî kelamcısı ve yine bir Şafîî fakîhi olan Celalüddîn ed-Devvânî de (ö. 908/1502) *Ünmûzecü'l-ulûm* adlı eserinde Nevevî'nin konu ile ilgili kanaatini benimsediğini belirtmiş ve **fezâile dair konularda zayıf hadislerle amel etmenin caiz olmaktan öte müstehab olduğunu ileri sürmüştür.**²⁸ Nevevî'nin görüşünden hareketle, zayıf hadisle müstehab hükmü sabit olacağını ileri süren bir ilim adamı ise Hanefî fakîhi İbnü'l-Hümmâm'dır (ö. 861/1456).²⁹ İbn Hacer el-Heysemî (ö. 973/1565) ise fezâil konularında zayıf hadisle amel edilebileceği fikrinden ötürü Nevevî'ye yöneltilen itirazları reddeden bir ilim adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Heysemî fezâil konusunda zayıf hadisle amel etmenin zayıf da olsa bir emâreye dayanarak sevab elde etme anlamına geldiğini belirtmektedir. Ona göre zayıf bir rivayetin de sahih olma ihtimali vardır, bu sebeple fezâile dair konularda amel edilerek zayıf hadisin hakkı verilmiş olacaktır.³⁰ Ali el-Kâri el-Herevî de (ö. 1014/1605) zayıf hadisle fezâil konularında amel edilebileceği kanaatini benimseyen kişiler arasında yer almakta ve ulemânın ittifakı ile fezâil konusunda zayıf hadisle amelin muteber olduğunu' kaydetmektedir.³¹ Muhammed Murtażâ ez-Zebidî (ö. 1205/1790), İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) ve Abdülhay el-Leknevî (ö. 1304/1886) gibi Hanefî fakîhleri de fezâil konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceği görüşünü seslendirmeye devam eden isimler arasında yer almışlardır.³²

Kuşkusuz, fezâile dair konularda zayıf hadisle amel edilebileceği fikrinin yaygınlık kazandığı bu dönemde, yaygın kanaatin aksini ifade edenler de olmuştur. Her ikisi de aynı zamanda birer fakîh olan ve maslahat prensibine vurgu yapan Şâtıbî (ö. 790/1388) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) şer'î hükümlerin

²⁶ Bedrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâlüddin ez-Zerkeşi, *en-Nüket alâ Mukaddîmeti İbni's-Salâh* (Nşr. Zeynülabidin b. Muhammed), Riyad 1419/1998, II, 308 vd.; Ahmed b. Ali b. el-Hacer el-Askalânî, *Tebyînu'l-aceb bimâ verade fi şehri receb* (Nşr. Târık b. Avzullah), Mısır, ts., s. 21, 22; Şemsüddin Muhammed es-Sehavî, *el-Kavlul-bedi' fi's-salâti ale'l-habibi's-şefî'*, Beyrut, ts., s. 258; Suyûtî, *Tedrib*, I, 298, 299.

²⁷ Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadîs* (Nşr. Abdullah Yûsuf Cedi), Riyad 1413/1992, I, 104.

²⁸ Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'ileti'l-'aşerati'l-kâmile*, Halep 1384/1964, s. 55 vd.

²⁹ Kemalüddin İbnü'l-Hümmâm Muhammed b. Abdilvahid es-Sivâsî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut, ts, II, 133.

³⁰ Ahmed b. Hacer el-Heysemî, *Fethu'l-mübîn li-şerhi'l-Erba'in*, (baskı yeri ve tarihi yok) (Dâru ihyâi kütübî'l-Arabiyye), s. 36.

³¹ Ali b. Sultan Muhammed el-Kâri, *el-Esrâru'l-merfûa fi ahbâri'l-mevzûa* (Nşr. Muhammed Lütfi es-Sabbâğ), Beyrut 1406, s. 315; a. mlf., *el-Hazzu'l-evfer fi'l-hacci'l-ekber*, Hindistan, ts., s. 29.

³² Muhammed Murtażâ ez-Zebidî, *Bulgatü'l-garib fi mustalahi âsâri'l-habibi's-şefî'* (Nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1408, s. 190; İbn Âbidîn Muhammed Emin b. Ömer ed-Dimaşkı, *Hâşiyetü Reddî'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut 1386, I, 128; Abdülhay el-Leknevî, *Zafru'l-emânî fi Muhtasari'l-Cürçânî* (Nşr. Takiyyuddin en-Nedvî), Dübey 1415/1995, s. 219-221.

tamamının eşit olduğunu, bu sebeple hem ahkâm hem de fezâil konularında her zaman sahih bir hüccet gerektiğini belirtmişlerdir.³³ Bu arada, İbn Kesîr (ö. 774/1372), Enbâsî (ö. 802/1399) ve Irâkî'nin (806/1403) *Ulûmü'l-hadis* üzerine yaptıkları çalışmalarda 'fezâil konularında zayıf hadislerle amel edilebileceği' yönünde bir kanaat ortaya koymadıklarını, İbnü's-Salâh'ın 'fezâile dair konularda zayıf hadis rivayet edilebileceği' doğrultusundaki görüşünü tekrarladıklarını da belirtmek gerekmektedir.³⁴ Bununla birlikte Nevevî sonrasında muhaddis ve fakihler arasında yaygın kanaat fezâil konusunda zayıf hadisler ile amel edileceği yönündedir.

Fezâil konularında zayıf hadislerle müsamaha gösterilmesi fikrinin mütekaddimün döneminde uygulanışı ile sonrakiler tarafından bu uygulamanın uygulanış biçimi hakkında meşhur muhakkik ve musahhah Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî'nin (ö. 1386/1966) *el-Envârü'l-kâşife* adlı eserindeki değerlendirmeleri de buradaki tesbitleri doğrular mahiyettedir:

"Hadis imamları sahih ya da sahihe yakın bir düzeyde olduğuna karar vermedikçe veya bir takviye bulunması halinde sahih derecesine yükseleceği ihtimaline dayanmadıkça hadis rivayet etmemişlerdir. Bununla birlikte zayıflığı çok şiddetli olmayan ve ahkâm dışında, cemaatle namaz kılmak gibi mütefakun aleyh bir amelin faziletine dair vârid olmuş bir hadislerle karşılaştıkları vakit böyle bir hadisi rivayet etmekten kaçınmamışlardır. Ancak sonrakiler bu ibarelerde yer alan müsamahanın, belirli bir gecede nafil namaz kılmanın fazileti gibi hususî bir meselede vârid olan hadisler hakkında olduğunu düşünmüş ve zayıf hadislerle amel etmenin caiz veya müstehap olduğu hükmüne ulaşmışlardır."³⁵

IV/

İslam dünyasında, Batı karşısında bilimsel, teknik ve kültürel geri kalmışlığın artık derinden farkına varıldığı ve bunun sebeplerinin pek çok yönden irdelendiği milâdî XIX. asrın ikinci yarısından itibaren, geri kalmışlığı aşım ilerleme yolunda formül arayışına girilmiş, bu bağlamda muhtelif tezler ileri sürmüştür. 'İslam'ın peygamber ve sahâbe asrında uygulanan aslına ve özüne dönmek' bu arayışın bir neticesi olarak ortaya atılan tezlerden biridir. Hareket noktasında, benimsenen yöntemlerde ve üslûpta önemli farklılıklar bulunmakla birlikte, gerek din olgusunu reddetmeyen batıcı modernist zihniyetin, gerek Selefî İslamcı/yeniden-ihyacı yaklaşımın 'dinin, özüne uygun biçimde, doğru algılanması' söyleminde uzlaştığını ifade etmek mümkündür. Bu söylemin, oryantalist eleştirilere tepki mahiyetinde gelişmiş olma olasılığı da gözden

³³ İbrahim b. Musa eş-Şâtibi, *el-İ'tisâm*, Mısır, ts., I, 224; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa* (Nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî), Beyrut 1407, I, 283.

³⁴ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *İhtisârü 'ulûmi'l-hadis* (Nşr. Muhammed Muhammed Uveyza), Beyrut 1409/1989, s. 61, 62; Enbâsî, *Şezâ*, I, 232; Zeynüddin Abdürrahîm b. Hüseyin el-İrâkî, *et-Takyid ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh* (Nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), 1401/1981, I, 135; a.mlf., *Fethu'l-muğis bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis* (Nşr. Mahmûd Rebi), Kahire 1408/1988, s. 137.

³⁵ Abdülkerim b. Abdillâh el-Hudayr, *el-Hadisü'd-daif ve hükmü'l-ihcâc bih*, Riyad 1417/1997, s. 292-293.

irak tutulmaması gereken bir noktadır. Söz konusu tez, yeniden-ihyacı düşünceyi benimseyen pek çok İslam ulemâsını, ister istemez, İslam dinine sonradan dahil olan bid'atlerin, Kur'an'a ve sahih sünnete muhalif uygulamaların ayıklanması çalışmalarına sevk etmiştir.³⁶ Bu çalışmalarda öne çıkan başlıklardan biri de zayıf hadisler, dolayısıyla fezâil konularında zayıf hadislerle amel edilmesi meselesi olmuştur.

Tarih boyunca muhtelif zayıflama ve düşüş dönemlerinin akabinde kendini gösteren yenilik ve ıslah arayışlarında olduğu gibi, XIX. asrın ortalarından itibaren de İslam coğrafyasının muhtelif mekanlarında pek çok ilim adamı, 'dinin özüne/aslına dönme' projesi çerçevesinde, bu öze dahil olmadığı varsayılan unsurların ayıklanması hedefi ile hareket etmiş, bu bağlamda zayıf hadislerin müslümanlar ve İslam dünyası üzerindeki olumsuz tesirlerine vurgu yapan çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu değerlendirmelerde, hem 'zayıf hadislerle amel' hem de 'zayıf hadis rivayeti' şiddetle eleştirilmiştir.

Söz gelimi Yusuf el-Kardâvî, fezâil konularında zayıf hadislerle amel etmenin mevzû hadislerin yaygınlaşmasına zemin hazırladığını, insanların zayıf hadislerle amel ederken zayıf-çok zayıf ayırımına dikkat etmediklerini aksine hadisin tesirli ve duyulmamış ifadeler taşımamasının o hadisi zikretmek ve onunla amel etmek için yeterli bulunduğunu belirtmiştir. Kardâvî'ye göre bu durum, amellere yeni ve farklı değerler izâfe edilmesine sebep olmuştur. Zira emredilen veya yasaklanan her bir amelin belirli bir değeri ve ağırlığı vardır. Terğib, terhib ve rekaik hadisleri bu değerleri birbirine karıştırma tehlikesi taşırlar. Bazı sâlih amellere hacminden ve gereğinden fazla kıymet atfeder, bu amellerin işlenmesi ile elde edilecek sevabı öylesine şişirirler ki dinin nazarında daha önemli ve kıymetli amelleri gölgelerler. Aynı şekilde yapılması sakıncalı olan bazı ameller için de çok büyük cezalardan söz ederler. Bu mübalağalar dinin yapısını ve görüntüsünü bozacak boyuta gelir. Böylece aydın ve kültürlü kimseler dinden uzaklaşır, insanlar birbirinden nefret eder hale gelir, psikolojik bunalımlar kendini gösterir.³⁷

Mısırlı ilim adamı Ahmed Bedevî de Kardâvî ile aynı fikri paylaşmaktadır. Ona göre de zayıf rivayetler itikada ve sağlıklı düşünmeye şiddetle tesir etmiştir. Müslümanların geri kalmışlığının en önemli sebeplerinden biri zayıf hadisler ile amel edilebileceği fikridir.³⁸

³⁶ Nûruddin İtr hadis çalışmalarında XIV/XX. asır sonrası dönemi 'Uyanış dönemi: دور اليقظة والتبني' olarak isimlendirmekte, hadis ve sünnet etrafında yoğunlaşan saldırılar sebebi ile bu dönemde özellikle müsteşriklere cevap mahiyetinde özgün telifler yapıldığını kaydetmektedir. bk. İtr, *Menhec*, s. 70, 71.

³⁷ Yusuf el-Kardâvî, *el-Müntekâ min Kitabi't-Terğib ve't-terhib li'l-Münzirî*, Mansûre 1413/1993, I, 48-56.

³⁸ Muhammed Ahmed Bedevî, "el-Ehâdisü'd-daife esbâb ve netâic ve ilâc", *Mecelletü'l-ezher*, V/3, Kahire 1952, s. 304.

Subhî es-Sâlih ise fezâile dair konularda zayıf hadis rivayeti ve zayıf hadisle amel konusundaki kanaatini şöyle beyan eder:

"Şu noktada hiç şüphe yoktur ki, -din nazarında- zayıf rivayetler ne şer'i bir hüküm, ne de ahlâki bir fazilet için kaynak olur; zira zan gerçekten hiçbir şey ifade etmez. Fezâil de ahkâm gibi dinin esas prensiplerindedir. Binâenaleyh bu prensipleri çürük bir temel üzerine, paramparça olacağı bir uçurumun kenarına bina etmek doğru olamaz.

Zayıf hadis rivayetini ileri sürülen şartlara rağmen kabul etmiyoruz. Gerek şer'i ahkâm ve gerekse fezâil bâbında, elimizde başkasına lüzum bırakmayacak kadar çok sahih ve hasen hadis vardır."³⁹

Mısırlı meşhur ilim adamı Ahmed Muhammed Şâkir de fezâil konularında zayıf hadisle amel etme fikrine karşı çıkan kişiler arasında yer alır. Bu karşı çıkışı "*Ahkâm ve fezâil konuları arasında zayıf hadisle amel etmek bakımından hiçbir fark yoktur. Sahih ve hasen hadisler dışında hiçbir hadis hüccet değildir*" sözleri ile dile getirmiştir.⁴⁰

Hadis musannefatında yer alan sahih-zayıf rivayetlerin tesbiti alanındaki yoğun çalışmaları ile bilinen Nasiruddin el-Elbânî, ilim ehli ve talebeleri arasında fezâil ile ilgili konularda zayıf hadisle amelin caiz olduğu düşüncesinin şöhret kazandığına ve bu hususta bir ihtilaf bulunmadığının zannedileceğine dikkat çekmiştir. Ona göre zayıf hadisle fezâil konusunda da ahkâm konusunda da amel edilemez.⁴¹ Elbânî fezâil konusunda zayıf hadis ile amel edilmesine karşı çıkmasının yanı sıra "*Sahih ve sakim rivayetleri, sika râvilerle müttehem râvileri ayırabilen her bir kişinin yalnızca sıhhatini bildiği hadisleri nakletmesi gerektiğini*" vurgulamış böylece zayıf hadis rivayetine karşı çıktığını ifade etmiştir.⁴²

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Abdülaziz Useym, zayıf hadisler ile amel hakkında telif ettiği *Tahkîku'l-kavl bi'l-amel bi'l-hadisi'd-da'if* adlı çalışmasında zayıf hadis ile amel etmenin neticesi hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Amellerin faziletine dair rivayet edilen bir hadis doğru ise amel eden kişiye fayda sağlar, yalan ise zarar vermez. Ancak nefis böyle bir ameli sevâbını umarak işlemektedir. Oysa bu sevâba delalet eden sahih bir nas bulunmamaktadır. Herhangi bir amele verilecek sevâbın derecesine dair bilgiler ise gaybi haberlerle sâbit olur. Dolayısıyla bu tür meselelerde zayıf rivayetlerle amel edenler yalnızca sevap ümidi içinde kalırlar. Hatta bunun yanı sıra müminin kaçınması gereken yalancılıktan da bir pay almış olurlar. Müminin yapması gereken yalnızca zann-ı gâlib ile sıhhati ortaya çıkan haberleri peygambere nisbet etmesi ve yalnızca bu tür haberleri tasdik edip bunlarla amel etmesidir. Sahih bir hadiste belirtilmeyen bir ameli işleyen kişiye bu ameli niçin işlediği sorulacak olursa, amel ettiği rivayeti peygambere nisbet ederek, sevap umduğu yolunda bir açıklama getirecektir. Bir

³⁹ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları* (Çev. M. Yaşar Kandemir), İstanbul 1997, s. 169, 170.

⁴⁰ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hâsis şerhu İhtisari Ulûmi'l-hadis*, Kahire 1377/1958, s. 92.

⁴¹ Şeybânî, *Hayatü'l-Elbânî*, s. 605.

⁴² Nâsiruddin el-Elbânî, *Sahihu't-Terğîb ve't-terhib*, Beyrut 1406/1986, s. 7-8.

başkasını böyle bir arnele teşvik edecek olursa yine bu haberi peygambere nisbet edecektir. Oysa Allah'ın dini tamamlanmıştır, ilâvelere ihtiyacı yoktur."⁴³

Hiç kuşkusuz önceki dönemlerde olduğu gibi, XIX. asrın ortalarından günümüze değin gelen süreçte de yeniden ihyacı ilim adamlarının 'fezâile dair konularda zayıf hadis rivayetini ve zayıf hadisle amel edilmesini reddeden' tavrından farklı fikirler ileri sürenler de olmuştur. Örnek vermek gerekirse, Cemâlüddin el-Kâsımî (ö. 1332/1914), Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920) ve Hindistanlı Hanefî ilim adamı Tehânevî'nin (ö. 1362/1943) bu hususta, Nevevî sonrasında yaygınlaşan tutumu sürdürdükleri görülmektedir.⁴⁴

V/

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, hadis tarihinin ilk üç asrını kapsayan rivayet döneminde özellikle itibâr amacı ile kimi hadis imamları fezâil konularında zayıf rivayetlerin elde edilmesi ya da rivayet edilmesine olumlu bakmışlardır. Bu yaklaşım, orijinal eser tasnif ve telifinin devam ettiği IV, V ve VI. asırlarda da herhangi bir değişikliğe uğramaksızın varlığını sürdürmüştür. Ancak Nevevî (ö. 677/1277), o güne değin fezâil konusunda zayıf hadis rivayetine ılımlı bakılması prensibini, 'fezâil konusunda zayıf hadisle amel edebilmek' yönünde değerlendirmiş ve kendisinden sonra gelen pek çok hadisçi ve fakih de görüşlerini bu düşünce üzerine beyan etmişlerdir. XIX. asrın ortalarından itibaren, İslam dünyasının Batı karşısında geri kalmışlığını aşma çabaları arasında ortaya çıkan yeniden ihyacı söyleme sahip pek çok ilim adamı 'İslam'ın aslına dönebilmeyi ve dini Hz. Peygamber'den sadır olan en saf şekliyle yaşayabilmeyi' hedefleyerek bunu gerçekleştirmek için hadis rivayetinde sahih-sakim ayırımını, 'rivayet ve amel hususunda sahih hadislerle tetinmek gerektiğini' vurgulamıştır.

Faziletler konusunda zayıf hadislerin konumu ile ilgili fikirlerin tarihî seyri dikkate alındığında en müteşeddid tavrın çağdaş ulemâ tarafından ortaya konduğu görülmektedir. Hadis tarihinin ilk altı buçuk yüzyıllık zaman dilimi içerisinde ise ulemâ zayıf hadislerin faziletlere dair konularda rivayete elverişli olduğunu belirtip bu hadislerle amel edilebileceği yönünde bir fikir beyan etmeyerek ılımlı bir usûl ortaya koymuşlardır. Sözkonusu usûlde, zayıf hadislerin, mevzû rivayetler kapsamında olmadığı, aksine peygambere aidiyet ihtimali taşıdığı dikkate alınmıştır. Ancak zayıf hadislerin peygambere ait olma olasılığının sahih hadisler nisbetinde güçlü olmaması sebebi ile, sahih rivayetler

⁴³ Abdülaziz b. Abdirrahman el-Useyim, *Tahkiku'l-kavl bi'l-amel bi'l-hadisi'd-daif*, Riyad 1412/1992, s. 55-56.

⁴⁴ Muhammed Cemâlüddin el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdis min funûni mustalahi'l-hadis* (Nşr. Muhammed Behcet el-Baytâr), Beyrut 1407/1987, s. 117; Tâhir el-Cezâirî ed-Dımaşkı, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (Nşr. Abdülfettâh Ebû Gıdde), Halep 1416/1995, II, 667; Eşref Ali et-Tehânevî, *Kavâid fi ulûmi'l-hadis* (*Mukaddimetü l'lâi's-sünen* içinde) (Nşr. Abdülfettâh Ebû Gıdde), Pakistan, ts, s. 57-58.

üzerine kurulması gerekli helâl-harâm ahkâmı ihtiva eden konularda zayıf hadis rivayetine izin verilmemiştir. Bununla birlikte zayıf hadislerin herhangi bir tâbi veya şahid ile hasen mertebesine yükselebileceği, aksi takdirde râvisi aleyhine delil olarak kullanılabilir bir cerh-ta'dil malzemesi olabileceği dikkate alınmış böylece faziletler, terğîb, terhîb, kıssalar gibi konularda zayıf hadislerin nakledilmesi uygun bulunmuştur. Hadis usûlünün, hadis musannefatının ve ricâl eserlerinin teşekkül döneminde böyle bir kanaatin hâkim olması oldukça anlamlıdır. Hadisçiler bu usûl aracılığıyla adeta, hem ellerinde bulunan malzemeyi mümkün olabildiğince kullanmayı ve hebâ etmemeyi hem de peygamberin sünnetini en sahih biçimde tesbit etmeyi hedeflediklerini ortaya koymuşlardır. Günümüz ulemâsının fezâil konularında zayıf hadislerin rivayet edilmesine dahi müsamaha göstermemeleri ise, muhâtapları olan müslüman kitlenin sahih/zayıf ayrımını yapabilecek bilgi birikiminden yoksun olmasıdır. Dolayısıyla zayıf rivayetin hadis usûlündeki konumu ve kullanım amaçlarından habersiz bir topluma zayıf hadis rivayet etmenin faydadan çok zarar getirme ihtimali ile 'dinin aslına en uygun biçimde anlaşılması' hedefi bir araya gelince, ortaya çıkan düşünce 'faziletler konusunda dahi zayıf hadis rivayet etmemek' olacaktır.

Nevevî'nin ve sonraki birçok fakih ve muhaddisin, kendi dönemlerine gelinceye kadar zayıf hadislerin faziletler konusunda 'rivayet' ile sınırlı olan konumlarını hangi tesirler sebebiyle 'amel' düzeyinde algılamaya başladıkları ise ayrıca araştırmaya ve incelemeye değer mâhiyette bir konudur. Nevevî'nin fikirleri, tesir alanları, kendi döneminde ve kendisinden sonra telif edilen hadis eserlerinin genel karakteri, hicrî VII. asır İslam dünyasında hadis ilminin geldiği nokta ve hadis talebeleri ile halkın hadis bilgisi, bu yönde yapılabilecek bir araştırmada dikkate alınması gerekli başlıca veriler olmalıdır.

"Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi"

Özet: Hadis usûlü ilmi, diğer ilim dalları gibi tetricî bir gelişim seyri izlemiştir. Bu tetricî gelişim, hadis ilimlerine dair kaleme alınan muhtelif kaynaklardan izlenebilir niteliktedir. Belirli bir konuda imamların görüşleri tesbit edilip bu görüşler kronolojik olarak sıralandığında, bir fikrin doğuş ve gelişim süreci ortaya çıkmış olacak, bu sürecin tesbiti pek çok fikrin daha sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilmesine imkan sağlayacaktır. Bu makalede, faziletler konusunda zayıf hadislerle amel edilip edilmeyeceği hususunda ilk dönemlerden günümüze değin hadisçilerin ileri sürdükleri muhtelif fikirler kronolojik olarak ele alınmış, fikirlerin gelişim seyri hadis tarihinin evreleri ile irtibatlandırılmıştır. Bu fikri gelişim süreci içerisinde "zayıf hadislerle amel" ve "zayıf hadis rivayeti" kavramlarının farklılığı vurgulanmıştır.

Atf: Ayşe Esra Şahyar, "'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, I/1, 2003, 31-49.

Anahtar kelimeler: Hadis, zayıf hadis, fezail, amel, hadis usûlü